

СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА І.А.,

доктор наук з державного управління,
професор,
завідувач кафедри публічного
адміністрування
(Навчально-науковий інститут
управління, економіки та бізнесу
Міжрегіональної Академії управління
персоналом)

ПИЛИПЧЕНКО О.О.,

доктор філософії у галузі економіки,
доцент кафедри управління бізнесом
(Навчально-науковий інститут
управління, економіки та бізнесу
Міжрегіональної Академії управління
персоналом)

УДК 342.7-054.73

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.76>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ

Нормативно-правове забезпечення конституційного права особи на освіту – це нормативне регулювання суспільних відносин, що сформувалися у сфері освіти і використання права як засобу управління щодо освітньої сфери з метою сприяння пошуку шляхів вдосконалення існуючих та розроблення нових правових приписів, необхідних для реалізації особою конституційного права на освіту.

Нормативно-правове забезпечення конституційного права особи на освіту охоплює конституційні і законодавчі норми, а також Концепції розвитку освіти в Україні, Національну доктрину розвитку освіти, Національну стратегію розвитку освіти в Україні й інші положення, програми, плани та ін.

Вдосконалення нормативно-правового забезпечення конституційного права особи на освіту полягає у запровадженні системного підходу до вирішення проблем на практиці, що виникають під час реалізації права на освіту, а також прийняття державної стратегії і плану виконання запланованих заходів з питань гарантування особам їх конституційного права на освіту.

Актуальність теми дослідження не викликає заперечень в умовах потреби системного реформування освіти України всіх ланок відповідно до викликів і загроз ХХ століття, подолання цифрового розриву та кадрового донорства України. Освіта в Україні досі не зазнала корінних змін, освітній процес заакцентований на запам'ятовуванні теорії, заклади вищої освіти надалі залишаються певною мірою відірваними від науки, актуальних потреб виробництва.

Проблемними аспектами характеризується ситуація зі змінами і в системі управління освітою. Ми і далі спостерігаємо певною мірою директивне, бюрократизоване, керівництво закладами освіти, відсутність реалізованого потенціалу автономії в управлінні останніми, що значно гальмує можливості закладів освіти у реалізації актуальних освітніх змін для забезпечення

розвитку освіти. Є проблеми з розбудовою освітнього лідерства та відкритої до змін організаційної культури ЗВО. Домінанта зовнішнього контролю у закладі освіти певною мірою блокує розуміння освіти як сфери академічної свободи, яка здатна швидко реагувати на будь-які зміни в оточуючому довкіллі.

Інтеграція вітчизняної освіти у світовий та європейський освітній простір є динамічний процесом, відповідно, й нормативно-правове забезпечення якого перебуває у стані постійного вдосконалення.

Міжнародні принципи у галузі освіти сприяють формуванню культури навчання у суспільстві, створенню системи безперервної освіти, запобіганню дискримінації й стигматизації у сфері освіти, розробленню системи заходів, що спрямовані на соціально-психологічну адаптацію осіб у освітній діяльності.

Ключові слова: права людини, захист вразливих груп, соціальне забезпечення, цифровізація та інформаційна безпека, право на освіту, публічне адміністрування, порушення прав і свобод, правова держава, громадські організації та органи місцевого самоврядування, конституційні гарантії, якісні та доступні публічні послуги.

Semenets-Orlova I.A., Pylypchenko O.O. Problematic aspects of ensuring constitutional guarantees for the realization of the right to education

Regulatory and legal support for the constitutional right of an individual to education is a regulatory regulation of social relations that have formed in the field of education and the use of law as a means of management in the educational sphere in order to facilitate the search for ways to improve existing and develop new legal regulations necessary for the realization of the constitutional right to education by an individual.

Regulatory and legal support for the constitutional right of an individual to education covers constitutional and legislative norms, as well as the Concept of Education Development in Ukraine, the National Doctrine of Education Development, the National Strategy for the Development of Education in Ukraine and other provisions, programs, plans, etc.

Improving the regulatory and legal support for the constitutional right of an individual to education consists in introducing a systematic approach to solving problems in practice that arise during the realization of the right to education, as well as adopting a state strategy and plan for implementing planned measures on issues of guaranteeing individuals their constitutional right to education.

The relevance of the research topic is not disputed in the context of the need for systemic reform of Ukrainian education at all levels in accordance with the challenges and threats of the 20th century, overcoming the digital divide and human resource development of Ukraine. Education in Ukraine has not yet undergone fundamental changes, the educational process is focused on memorizing theory, higher education institutions continue to remain to a certain extent disconnected from science and the current needs of production. The situation with changes in the education management system is also characterized by problematic aspects. We continue to observe a certain degree of directive, bureaucratized, management of educational institutions, the lack of realized potential for autonomy in managing the latter, which significantly hampers the ability of educational institutions to implement relevant educational changes to ensure the development of education. There are problems with the development of educational leadership and an organizational culture of higher education institutions open to change. The dominance of external control in an educational institution to a certain extent blocks the understanding of education as a sphere of academic freedom, which is able to quickly respond to any changes in the surrounding environment.

The integration of domestic education into the global and European educational space is a dynamic process, and its regulatory and legal support is in a state of constant improvement.

International principles in the field of education contribute to the formation of a learning culture in society, the creation of a system of continuous education, the prevention of discrimination and stigmatization in the field of education, the development of a system of measures aimed at the socio-psychological adaptation of individuals in educational activities.

Key words: *human rights, protection of vulnerable groups, social security, digitalization and information security, the right to education, public administration, violations of rights and freedoms, the rule of law, public organizations and local governments, constitutional guarantees, high-quality and accessible public services.*

Вступ. Дослідження головних положень теорії освітніх змін як відносно нового феномену в зарубіжній науці, осмислення накопиченої науковцями теоретичної бази для успішного проведення освітніх змін може бути цінним і корисним матеріалом для творчого запозичення українськими освітянами задля планування та здійснення інноваційних перетворень у системі вітчизняної освіти з метою забезпечення якості освіти та належних конституційних гарантій забезпечення права на освіту.

Теорія освітніх змін як система знань про освітні інноваційні процеси поступово набула свого оформлення в сучасній науковій думці англосовітських країн. Відбулося становлення її базисного термінологічного апарату, у процесі еволюційного розвитку окреслилося коло головних проблем дослідження, опису та упорядкування; визначилася її функціональна значущість. Дослідження різних аспектів освітніх змін як певних явищ і процесів, виявлення їх логіки, закономірностей, передумов, обмежень є актуальними та важливими для осмислення пошуку ефективних шляхів реформування освіти України, зважаючи на складність, непередбачуваність, важкість в управлінні та відтермінованість результатів освітніх змін.

Постановка завдання. Реалізація конституційних гарантій права особи на освіту, в тому числі й гарантії якості освіти у співвідношенні з вимогами Болонського процесу характеризується безперервним напрацюванням і здійсненням заходів в галузі освіти щодо її реформування.

Наведене дає підстави до висновку про те, що основними недоліками освітньої діяльності в сучасній Україні є такі. По-перше, відсутність ефективної децентралізації управління освітою, що є наслідком використання методів управління адміністративно-командної системи. По-друге, приватний сектор в освіті розвивається вельми повільно, що не створює альтернативи та конкуренції закладам освіти державної та комунальної форм власності. По-третє, державні стандарти освіти поступово приводяться у відповідність до якісних вимог сучасного ринку праці з врахуванням регіональних, виробничих та галузевих особливостей. По-четверте, відсутні реальні умови для участі громадськості у процесі напрацювання та прийняття рішень в царині підвищення якості освіти, забезпечення її доступності, безоплатності, конкурсності, соціальної захищеності та належної якості і, як наслідок, періодичність масових акцій як студентських товариств так і педагогічних працівників. По-п'яте, національна система кваліфікацій, перелік галузей знань, напрямів, спеціальностей освіти не відповідають сучасним вимогам, внаслідок чого, молоді спеціалісти, отримуючи дипломи про освіту, за якісними показниками, не можуть працевлаштуватися на роботу. З цієї ж причини вони позбавляються права реалізації засади мобільності, передбаченої Болонським процесом. По-шосте, щорічне збільшення вартості освітніх послуг та зменшення державного замовлення на них знижує фінансову спроможність для здобуття освіти в більшості осіб, які навчаються за власні кошти.

Таким чином, для вирішення означених проблемних питань у співвідношенні з аспектами конституційно-правового забезпечення права особи на освіту, необхідно: 1) привести

у відповідність систему загальнодержавного рейтингу закладів загальної середньої освіти до міжнародної системи рейтингу закладів освіти за результатами стандартизованого оцінювання незалежних національних та міжнародних агенцій, що можуть створюватися як за галузевим напрямом так і за загальним, з обов'язковим залучення представників роботодавців з виробленням критеріїв моніторингу; 2) зовнішнє незалежне оцінювання випускників закладів загальної середньої освіти повинно проводитися на підставі систематизованих і стандартизованих навчальних програм, що повинні бути затверджені на нормативному рівні; 3) визнати результати стандартизованого тестування єдиною підставою для вступу у заклади вищої освіти з врахуванням специфіки осіб з особливими освітніми потребами; 4) розробити необхідні нормативно-правові акти для забезпечення належної якості надання освітніх послуг з обов'язковим попереднім обговоренням на засадах соціального діалогу із застосуванням міжнародної практики та з метою уникнення протиріч та прогалин у процесі реалізації конституційно-правових гарантій права особи на освіту (а також з врахуванням усіх вимог Болонського процесу).

Окремі аспекти проблеми сучасного розуміння прав і свободи людини та їх міжнародно-правові стандарти досліджували такі науковці, як: Н. Зайцева, М. Карпенко, В. Чернишов, О. Караваєва, І. Мурашко, В. Литвин, О. Терещук та інші.

Метою статті є визначення проблемних аспектів у процесі забезпечення гарантій конституційного права людини на освіту (на прикладі різних ланок освіти).

Результати дослідження. Міжнародні нормативно-правові акти у сфері вищої освіти за своєю сутністю є частиною національного законодавства, а також резолюції, що мають рекомендаційний характер, однак значною мірою впливають на формування державної політики у галузі освіти. Методологічні положення міжнародних правових документів є основою українського законодавства при визначенні освіти пріоритетною сферою соціально-економічного, культурно розвитку держави і суспільства в цілому [5].

Вирішення проблемним питань впровадження вимог Болонського процесу у співвідношенні з конституційно-правовим забезпеченням права особи на освіту є можливим завдяки:

1) приведенню у відповідність системи загальнодержавного рейтингу закладів загальної середньої освіти до міжнародної системи рейтингу закладів освіти за результатами стандартизованого оцінювання незалежних національних та міжнародних агенцій, що можуть створюватися як за галузевим напрямом так і за загальним, з обов'язковим залучення представників роботодавців з виробленням критеріїв моніторингу;

2) проведенню зовнішнього незалежного оцінювання випускників закладів загальної середньої освіти на підставі систематизованих і стандартизованих навчальних програм, що повинні бути затверджені на нормативному рівні.

Успішне вирішення завдань розбудови освіти та забезпечення гарантій конституційного права на освіту полягає у синергетичному поєднанні реалізації вимог Болонського процесу з конституційними гарантіями права особи на освіту, зокрема засадою якості освіти [15].

Так, у юридичній літературі існує низка різноманітних позицій до розуміння якості освіти. Їх аналіз дає підстави для виокремлення таких характерних ознак засади якості освіти, що забезпечить належну реалізацію вимог Болонського процесу.

По-перше, якість освіти передбачає такі складові: учнів, які здорові, отримують добре харчування, готові брати участь у освітньому процесі і навчатися за підтримки сім'ї і суспільства; зміст освіти, що відображений у типових навчальних програмах і матеріалах для оволодіння базовими знаннями, уміннями і навичками; освітній процес, спрямований на розвиток і формування особистості; результати, які включають знання, уміння і особистісну позицію і пов'язані з національними завданнями у галузі освіти і з позитивною участю у суспільному житті [15]. По-друге, якість освіти слід розуміти як збалансовану відповідність процесу, результату і самої освітньої системи меті, потребам і соціальним нормам (стандартам) освіти.

Зважаючи на характерні властивості засади якості освіти варто констатувати, що в умовах сьогодення вітчизняна система освіти не відповідає новим глобалізаційним процесам у повній мірі, оскільки не встигає реагувати на нові економічні потреби, так як відбувається у розвинених країнах. Як зазначено у Щорічному посланні Президента України «Модернізація України - наш стратегічний вибір» до Верховної Ради України, «... якість освіти опинилася під загрозою через недостатню системність реформ і розбалансованість інфраструктури. ... Система освіти в цілому ще не здійснила перехід до нового змісту освітніх програм, навчальних планів і методів навчання, потребам нової економіки і більш динамічного ринку праці. ... Недостатня увага приділена формуванню системи безперервної освіти, навчання дорослих, що найбільшою мірою гальмує розбудову в Україні суспільства, що постійно навчається».

Проблемними питаннями є є: 1) якість людських ресурсів, що залежить від рівня розвитку країни та її глобальної економічної конкурентоспроможності; 2) специфіка управління у сфері забезпечення якості освіти, що полягає в управлінні діяльністю людини, яка є об'єктом педагогічного впливу, здійснюється через її психічну діяльність, внаслідок чого навчання несе певний елемент невизначеності (особливо в умовах нестабільного контексту розвитку; 3) якість професійної підготовки фахівців - невід'ємна вимога до вітчизняної вищої освіти, оскільки є прагнення інтеграції у європейський освітній простір.

Реалізація конституційних гарантій права особи на освіту, в тому числі й гарантії якості освіти у співвідношенні з вимогами Болонського процесу характеризується безперервним напрацюванням і здійсненням заходів в галузі освіти щодо її реформування.

Освітні зміни є запорукою розвитку опертих на знання суспільств та урухомлюваних знанням економік. Існують різні типи інновацій, які спираються на велике різноманіття цінностей, як і можна очікувати в суспільстві, заснованому на плюралізмі. І кількість таких освітніх змін швидко і неперервно росте в суспільстві, що базується на знаннях і розвивається за рахунок розвитку технологій. Але якими б благородними не були мотиви учасників змін, кожен індивід, що бере участь в реалізації реформ, обов'язково виразить деякі сумніви про суть нових практик, цілі, принципи і засоби їх реалізації.

На думку М. Майлза, М. Фуллана, М. Хубермана освітні зміни є процесом який включає 3 фази [12].

1. Ініціація: усвідомлення потреби у змінах через заданий суспільством вектор руху на перспективу. Можуть лежати у сфері цільового призначення освіти організації системи освіти та її якості. На цій стадії відбувається: пошук ресурсів для здійснення змінних з числа освітян та професійних спільнот, структурні підрозділи з інновації в органах управління; розробка стратегії, концепції, що описують ціль, задачі, послідовність і прогнозовані результати змін; забезпечення зовнішньої мотивації освітньої установи.

2. Реалізація: розробка конкретних планів змін по втіленню нових ідей на практиці. Успішна реалізація змін можлива якщо: зміна направлена на задоволення ідентифікованої і визначеної проблеми; зрозумілі цілі змін і засоби їх досягнення; відведено достатньо часу і ресурсів на підготовку змін так як якість змін не можлива при наявності часового розриву між ініціацією та початком реформи; зміни підтримує громадськість; державна освітня політика і місцеві потреби в освітніх змінах співпадають; освітні зміни неможливі до того часу, доки педагоги не зрозуміють у взаємодії між собою смисл реформи, не усвідомлять їх значення і не стануть керуватись цим переконанням у своїй професійній діяльності; комплексні зміни – змінюють ситуацію по суті прості – призводять до поверхових результатів.

3. Інституалізація: Надання новій практиці повсякденного характеру та виявлення ступеня результативності освітньої зміни відбулася якщо: викладачі осмислено використовують на практиці результати; зміна вбудовується в освітню систему, для неї готується спеціальна інфраструктура та належне нормативне забезпечення, що дозволяє безперервно залучати до зміни нових керівників в освіті і нових викладачів.

Теоретик М. Барбер задається питанням ефективності тих реформ які були ним описані і приходять до висновку, що як би ефективно не працював заклад освіти та якими б

досвідченими не були педагоги, історично склалось так, що освіта не мала пріоритетних позицій у державних політиках. Крім того справжній успіх освіти залежить не тільки від шкіл, а й по більшій мірі від батьків [14]. Таким чином, удосконалення шкіл та перебування професії педагога є необхідною, але недостатньою умовою революції в освіті, - для цього треба створити суспільство, що саме навчається. Одним із способів досягнення цього є подальша діджиталізація та подолання цифрового розриву.

Розвинене інформаційне суспільство – це беззаперечний факт. В інформаційному суспільстві відсутність освіти буде мати серйозні наслідки, такі як відсутність домівки, їжі або тепла. В багатьох, а може і в всіх випадках людина позбавлена одного з них буде позбавлена й усіх інших.

Уникнути цього можна шляхом розбудови «суспільства, що постійно навчається» [6], в якому кожен використовує й по мірі власних сил створює потоки інформації та знань від яких залежить наше майбутнє. Одним з варіантів є створення та розвиток нової не існуючої раніше культури навчання, й при цьому досягти в освіті стандартів куди вищих за ті які існували й існують зараз у нас.

Західні теоретики пропонують розглядати заклад освіти як спільноту людей, що навчаються та навчають [7]. Важливим є те, що окрім здобуття інформації у закладі загальної середньої освіти, велику роль відіграє і позашкільна освіта.

У подальшому своєму дослідженні «суспільства, що навчається» західний теоретик М. Барбер значну роль віддає уряду. Він наголошує на потребі інституційно сильного уряду, який вважає турботу про освіту ключовим аспектом своєї діяльності і готовий створювати нові законодавчі та економічні рамки для «суспільства, що навчається». Представлена «освітня революція» в його розумінні потребує далекоглядних та рішучих керівників, сильної та ідейно міцної лідерської позиції освітніх управлінців.

Проблема функціонування закладів загальної середньої освіти, їх фінансового забезпечення та підтримки значно впливає на якість освіти на можливість особою реалізувати своє конституційне право на освіту. Саме посилення матеріально-технічного забезпечення закладів загальної середньої освіти, вчасне забезпечення їх підручниками, здійснення організованого підвозу учнів до закладів, забезпечення доступу дітей до здобуття дошкільної освіти, створення умов для повноцінного інклюзивного навчання зумовить усунення перепон у практичній реалізації особою свого права на освіту. Низка проблем є і у секторі позашкільної освіти, адже норми чинного, на сьогоднішній день, Закону України «Про дошкільну освіту» не дотримуються органами місцевого самоврядування й органами державної влади на місцях (селах, районах, областях). Це стосується зменшення, занедбання, а не відновлення й розширення мережі позашкільних навчальних закладів державної та комунальної форм власності (гуртки, творчі об'єднання тощо). Означене негативно впливає на підготовку й виховання молоді України. Лише відновлення державної політики у питанні позашкільної освіти місцевих рівнів первинно слугуватиме усуненням перепон на шляху реалізації особою конституційного права на освіту у сфері позашкільної освіти.

Висновки. Практика реалізації конституційно закріпленого права особи на освіту часто виступає критерієм істинності наукової теорії, на яких базуються ті чи інші наукові розробки. Водночас теорія (наука) може слугувати мінімізацією помилок на практиці, в якій застосовуються основоположні ідеї.

Наведене дає підстави для висновку про те, що забезпечення реалізації особою права на освіту охоплює заходи охорони та захисту цього права, а також способи його гарантування. Гарантії реалізації конституційного права особи на освіту не можуть бути зведені лише до заходів з їх охорони і захисту, оскільки це різнопланові явища.

Міжнародні принципи у галузі освіти сприяють формуванню культури навчання у суспільстві, створенню системи безперервної освіти, запобіганню дискримінації й стигматизації у сфері освіти, а також розробленню системи заходів, що спрямовані на соціально-психологічну адаптацію осіб у освітній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Egan S. Strengthening the United Nations Human Rights Treaty Body System. S. Egan. *Human Rights Law Review*. 2013. Vol. 13. Iss. 2. 209–244.
2. Jacobs G. *Human rights in the European Union*. E. L. Rev. Aug. 2001. Vol. 26. P. 333.
3. Radchenko, O., et al. Mental and Value Features of Ukrainian Society in the Context of “Civilizations Clash” as the Main Object of Information War in Ukraine. *National Security Drivers of Ukraine: Information Technology, Strategic Communication, and Legitimacy*. Cham: Springer Nature Switzerland, 2023. 301-316.
4. Semenets-Orlova, I., et al. Distance learning technologies and innovations in education for sustainable development. *Stud. Appl. Econ*. 2021. Vol. 39. Iss. 5.
5. Semenets-Orlova, I., et al. Readiness of the education manager to provide the organizational development of institutions (based on the sociological research). *Problems and Perspectives in Management*. 2019. Vol. 17. Is. 3.
6. Semenets-Orlova, I. Procedural aspects of educational changes: empirical findings at institutional level. *Advanced Education*. 2017. Vol. 1. 64-67.
7. Shmalenko, Iu.; Yeftieni, N.; Semenets-Orlova, I. Impact of social media influencers on public policy and political discourse. In: *International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation*. Atlantis Press, 2021. 88-93.
8. United Nations Human Rights. Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Countries.aspx?CountryCode=UKR&Lang=EN.
9. Загальна декларація прав людини. ООН. Декларація. Міжнародний документ від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008 р. № 93. С. 89.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 1998 р. № 13. № 32 від 23.08.2006. С. 270.
11. Купрій, Т., et al. Security issues on the European continent in conditions of Russia's aggression against Ukraine. *Revista De Gestão Social E Ambiental*. 2023. Vol. 6. 1-12.
12. Семенець-Орлова, І. А. Результативне лідерство в процесі управління освітніми змінами. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2015. № 4. С. 107-112.
13. Семигіна, Т., Баланюк, Ю., Семенець-Орлова І. Політика Європейського Союзу щодо взаємного визнання професійних кваліфікацій. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. № 3. С. 96-105.
14. Семенець-Орлова, І. А. Нормативно-правове забезпечення освітніх змін в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2017. №3. С. 91-100.
15. Семенець-Орлова, І. А. Стратегічне управління як системний засіб управління освітніми змінами. *Теорія та практика державного управління*. 2015. № 3. С. 52-60.

